

Samu Nyström

HELSINKI 1914–1918

Toivon, pelon ja sekasorron vuodet

Minerva

HELSINKI 1914-1918

Samu Nyström

HELSINKI 1914–1918

Toivon, pelon ja sekasorron vuodet

© Samu Nyström ja Minerva Kustannus, 2022
Minerva Kustannus on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä
www.minervakustannus.fi

ISBN 978-952-312-581-0
Ulkoasu Taittopalvelu Yliveto Oy
Kannen kuva Gunnar Lönnqvist
Painettu EU:ssa

Sisällys

Lukijalle	9
------------------------	----------

1. JOULUPÄIVÄN IHME HELSINGISSÄ.....	11
---	-----------

2. MAAILMANSODAN VUODET MAALISKUUN VALLANKUMOUKSEEN 1917	15
---	-----------

Sota ja suuriruhtinaskunnan pääkaupungin turvallisuus	16
--	-----------

”Kriget har brutit ut!”	16
-------------------------------	----

Huhujen kuuma kesä	18
--------------------------	----

Paniikki!.....	21
----------------	----

Pääkaupunki sotatilassa.....	25
------------------------------	----

Miehet, sotilaat ja maailmansota.....	31
---------------------------------------	----

Maailmansodan arki ja kaupunkilaisten turvallisuus.....	37
---	----

Ensimmäisien sotavuosien pelot, huhut ja todellisuus	41
--	----

Epävarmuutta, mahdollisuuksia ja arjen yllätyksiä – sotatalouden

kultaiset vuodet.....	46
------------------------------	-----------

Talouden väkivaltainen pysähdys syksyllä 1914	46
---	----

Sotalouden kultakuumeen vuodet.....	51
-------------------------------------	----

Palkkakuoppia, ruplaruttoa ja hopeakuumetta.....	56
--	----

Veroäyryjä, gulashiparoneja ja jalokiviä.....	64
---	----

Pulaa ja jonotusta – elinolosuhteet ensimmäisinä sotavuosina	71
---	-----------

Ylitarjonnasta asuntopulaan – maakellarit ja ullakot asuinkäyttöön....	71
--	----

Kylmä ja pimeä kaupunki – energiapula ja kriisiajan tärkein kysymys	76
---	----

Kahvin korvikkeeksi ruskeaa vesijohtovettä.....	84
Elintarvikehuollon kenraaliharjoitukset kesällä 1914	86
Silakat saapuvat junalla ja taistelu jokapäiväisestä leivästä alkaa.....	89
Kuluttajien ja tuottajien ensimmäinen yhteenotto – voisota.....	94
Valtio ja kaupunki elintarvikehuollon takuumiehiksi?	98
Päivän pulat ja jonot	107

3. PÄÄKAUPUNKI JA VALLANKUMOUKSELLINEN

AIKA..... 117

Padot murtuvat – maaliskuun vallankumous 1917..... 118

Venäläinen vallankumous Helsingissä	118
Vallankumous ja valta.....	124
Vallankumous ja leipä.....	127
Vallankumous ja järjestysvalta	129

Vallaton kevät ja kesä 1917 133

Politisoituva (pää)kaupunkitila vallankumousajan sosiaalisena mediana	133
Taistelu turvallisuuskoneistosta ja -koneistossa	140
Valta ja vallattomuus yhteisöissä	144
Järjestys- ja painostusvoimaa kaupunkilaistyöväestölle.....	149
Sotatalouden kultaiset vuodet vaihtuvat epävarmuuden ajaksi.....	152
Ahtautta ja kallista energiaa.....	155
Valtio ja kaupunki ”nälkää organisoimaan”.....	158

Pelon pääkaupunki ja vastakkainasettelun syksy 1917..... 164

”Kyllä tämä on kiehuva pata tämä kylä”	164
Aseistautuva kaupunkiyhteisö ja järjestyskysymyksen toinen erä	173
Itärintaman taistelut ja zeppeliinit lähestyvät?	178

Helsinki ja helsinkiläiset taloudellisen kuilun reunalla.....	180
Syksyn 1917 sadonkorjuu ei pelasta	186
Jonoja, ryssänlimppuja ja omatoimisuutta	190
Pelko nälästä ja taistelu leivästä.....	194
Pelon ja vihan pääkaupunki.....	199

Kasautuvien ongelmien, valtataistelun ja väkivallan talvi

1917-1918.....202

Marraskuun yleislakko – vastakkainasettelusta väkivaltaisuuksiin.....	202
Talous pysähtyy – tuleeko Helsingistä kaupungin ainoa työnantaja? .	208
Elintarveviranomaiset ja kiihtyvä vastakkainasettelu	212
Voiko ongelmien solmun aukaista miekalla?	219

Sisällissodan väkivallan viikot227

Suomalainen vallankumous Helsingissä	227
Amatöörien sota.....	231
Punainen kaupunginhallinto ja kaupungin turvallisuusviranomaiset	233
Helsingin punakaarti vallankumouksen päävoimana.....	238
Porvarillisen Helsingin passiivinen vastarinta ja maanalainen valkoinen kaarti	245
Sisällissodan rintamalinjat yhteisöjen sisällä.....	248
Voiko pysähtyneen talouden saada liikkeelle väkivalloin?	253
Taistelu rahasta	258
Vallankumous ja työväestön unelma vertaisuudesta.....	260
Kaupungin elintarvikehuolto väkivallan viikkoina	263
”Sen opin silloin, että ihminen syö vaikka pieniä kiviä, kun oikein nälkä tulee ja on”	268
Turvattomuus punaisessa pääkaupungissa	271
”Kaupunki ilmaan? Helsinki helvettiin? Näinkö sitä vain mennään?”	279

4. MAAILMANSODAN VIIMEISET KUUKAUDET.....293

Kevät 1918 aseiden vaiettua.....294

Taistelun jälkeen.....	294
Saksalaisten ja valkoisten kaupunki.....	302
Töiden aloitus ja paluu arkeen.....	308
Nokkosten ja turvattomien lasten kevät 1918	314

Kuoleman kesä ja maailmansodan viimeiset kuukaudet320

Maailmansodan kaiut Suomen pääkaupungissa	320
Voiko puoli kaupunkia valvoa toista puolikasta – vuoden 1918 sisäinen turvattomuus	323
<i>Vae victis!</i> – pääkaupunki ja kesän 1918 vankileirikatastrofi	324
Espanjantauti – vastustamaton tappaja saapuu Helsinkiin.....	331
Reaalitalous kuopassa – spekulatiot pilvissä.....	336
Työyhteisöt, palkat ja jatkuva sota-aika.....	338
Säännöstelykoneisto iskussa – varastot tyhjinä	341
Selluleipää, pahvikynttilöitä ja loputon nälkä 1918	346

5. YHDESSÄ, MUTTA ERIKSEEN.....353

AIHETTA KOSKEVAA KIRJALLISUUTTA357

Aikalaiskirjallisuus ja muistelemat	357
Tutkimuskirjallisuus	359

Lukijalle

Tämä teos on sotakirja, mutta ei ehkä kaikista tyypillisin sellainen. Suomessa maailmansodan aikainen kaupunkielämä on yleensä jäänyt niin sanottujen itsenäistymisen vuosien 1917–1918 jalkoihin. Samalla on usein unohtunut, ettei suomalaisten ja helsinkiläisten kokemukset vallankumouksineen ja sisällissotiin olleet mitenkään ainutlaatuisia tapahtumia maailmansodan lopun Euroopassa. Kaupungit ovat muutenkin jääneet aivan viimeisiin vuosiin saakka suomalaisen kansallisen kertomuksen marginaaliin. Vallankumouksellista aikaa on tarkasteltu enemmän Pentinkulman kuin Helsingin näkökulmasta.

Tässä teoksessa tarkastellaan, mitä historian suurien aaltojen pauhatessa tapahtui Suomen pääkaupungissa. Tavoitteena on viedä lukija Helsingin kaduille, työpaikoille ja koteihin katsomaan minkälaisin tiedoin, tuntein ja kriisikokemuksin aikalaiset päätyivät toimimaan siten kuin toimivat. Samalla helsinkiläisten kokemuksia ja reagointeja tarkastellaan eurooppalaisessa urbaanissa kontekstissa – helsinkiläiset eivät suinkaan olleet ongelmineen yksin.

Tämänkaltaisen tutkimus ei ollut mahdollinen ilman aiempia tutkimuksia. Tämän teoksen lopusta löytyy lyhyt kirjallisuusluettelo keskeisimmistä kotimaisista ja ulkomaisista tutkimuksista. Tarkemmat lähdeviittaukset löytyvät tarvittaessa väitöskirjastani *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918*, joka on kaikkien luettavissa Helsingin yliopiston E-Thesis -tietokannasta osoitteesta (<http://ethesis.helsinki.fi/>).

Historiantutkimusta ei yleisistä mielikuvista huolimatta tehdä yksin tutkijankammion kätköissä. Tämän tutkimuksen teossa olen

saanut arvokasta apua tiedeyhteisön kollegoilta, joiden kiitokset olen sijoittanut väitöskirjani esipuheeseen. Ilman lukuisien nuorempien ja vanhempien kollegojen tukea kirja olisi jäänyt tekemättä.

Tässä yhteydessä haluaisin erityisesti kiittää Arvo Metsistöä, Kristian ja Doris Stockmannia, Mari-Liisa Kalliota, Matti Oksasta sekä lukuisia muita, jotka ovat tarjonneet käyttööni hallussaan olleita lähdeaineistoja tai muuten välittäneet minulle tietoja maailmansodan vuosien Helsingistä.

Kiitoksen ansaitsee myös *Minerva Kustannus Oy*, jonka toimitusjohtaja Juhani Korolainen ilmoitti jo paljon ennen väitöskirjan valmistumista kustantamon ottavan mielellään tämän teoksen kustannusohjelmaansa. Juhania on kiittäminen myös paneutuneesta kielenhuollosta.

Lopuksi haluaisin pyytää lukijoita pysähtymään lukiessaan miettimään, miten itse olisi kuvatuissa ongelmatilanteissa toiminut. Kansallisen historian suuren kertomuksen taustalta löytyy jokapäiväisen elämän odotuksien, vaikeuksien ja pelkojen kenttä, jolla jokainen aikalainen joutui pelaamaan – halusi tai ei.

Helteisessä Helsingissä heinäkuussa 2013

Samu Nyström

1.

JOULUPÄIVÄN IHME HELSINGISSÄ

Vuoden 1918 joulupäivä oli kääntymässä iltaan. Kaivopuistossa ja Tähtitorninmäellä kävelevien katseet viipyivät kaupunkiin tuovalla meriväylällä. Sukupolvien ajan helsinkiläiset olivat tottuneet etsimään katseellaan mereltä saapuvia laivoja. Kaupungin perustamisesta lähtien meri oli ollut sen elämän päävaltimo. Talvisin jäät saartoivat kaupungin, mutta purjehduskautena laivojen mukana liikkuvat ihmiset, aatteet, kulttuurivaikutteet sekä kaupungin tarvitsemat ja tuottamat tarvikkeet. Nyt maailmansota oli muuttanut kaiken. Yhteydet länteen olivat katkenneet syksyllä 1914. Yhteydet itään olivat ensin heikentyneet ja lopulta katkenneet nekin. Suomesta oli tullut kelirikon eristämä saari, Helsingistä saaren eteläinen niemi.

Huomenna hän tulee! Neljän vuoden aikana helsinkiläiset olivat usein kokoontuneet Kaivopuiston kallioille tähystämään merelle. Kaupungilla oli liikkunut tietoja, joiden mukaan muutos olisi lähellä. Milloin oli nähty kaukaisuudessa laivoja, milloin kuultu taistelujen ääniä Viaporin linnoituksen edustalta. Odotus päättyisi. Tulijoiden mukana ratkeaisivat arjen ongelmat ja valtion kohtalo – tai heidän mukanaan saapuisi kaupungin ja sen asukkaiden tuho. Odotettiin saksalaisia. Odotettiin yhteyksiä muuhun maailmaan. Odotettiin elintarvikkeita. Odotettiin ratkaisua arjen pieniin vaikeuksiin sekä suuriin kansallisiin kysymyksiin. Kerta toisensa jälkeen kaupunkilaiset joutuivat palaamaan kallioilta märkinä ja viluissaan ilman varmoja havaintoja odotetusta muutoksesta. Meri pysyi tyhjänä.

Joulupäivän 1918 lumisateessa kävelevät helsinkiläiset odottivat jälleen. Kaivopuiston kallioilla ja Tähtitorninmäellä oli sotavuosina osoitettu mieltä, haudattu vallankumoussankareita, harjoitettu omankäden oikeutta, harjoiteltu sotimista ja sodittu. Laivoja oli lopulta lähtenyt ja saapunut – ja taas lähtenyt. Venäläiset olivat poissa. Viime viikolla lähtivät saksalaiset. Paljon oli tapahtunut, mutta helipotusta kaupunkilaisten elämään ei ollut tullut. Yhteyksiä muuhun

maailmaan ei vieläkään ollut, vaikka maailmansota oli päättynyt jo kuukautta aiemmin. Nyt tilanne olisi kuitenkin muuttumassa, jos saaristoväylä vain pysyisi jäistä vapaana. Lehtitietojen mukaan ensimmäinen elintarvikkeita kuljettava laiva olisi saapumassa Ruotsista. Helsingin elintarvikeviranomaiset olivat jouluna jakaneet lähes kaikki viimeisetkin elintarvikevarastot, ja nyt odotettiin ihmettä. Ilta pimeni. Sääennusteiden mukaan huomenna nousisi lumimyrsky koko Suomenlahdelle.

Tällä kertaa odotus palkittiin. Illalla satamaan saapui höyrylaiva *Dolly*, mukanaan 280 000 kiloa vehnä jauhoja. Kolmantena joulupäivänä 1918 kaupunkilaiset saivat ensimmäistä kertaa pitkään aikaan ”puhdasta vaaleaa vehnäleipää”. Eurooppa oli vielä maailmansodan jälkeisessä kaaoksessa, lähialueilla riehuivat sisällissodat, oma maa oli sotatilassa ja kansakunta hitaasti arpeutuvilla haavoilla. Yhteydet länteen olivat nyt kuitenkin auenneet, ja lisää elintarvikelaivoja oli jo matkalla maahan. Pitkä eristyksen aika oli päättymässä. Suomi ei enää ollut kelirikon saartama saari. *Helsingin Sanomissa* nimimerkki Tolari kirjoitti kolme päivää *Dollyn* saapumisen jälkeen aiemmilta nälkävuosilta tutuin sanoin: ”Leipä valkenee. Olkoon se hyvä enne, joka merkitsee, että kaikki muukin nyt rupeaa valkenemaan.”

2.

**MAAILMANSODAN VUODET
MAALISKUUN VALLAN-
KUMOUKSEEN 1917**

Sota ja suuriruhtinaskunnan pääkaupungin turvallisuus

”Kriget har brutit ut!”

Elokuun ensimmäisen päivän iltapäivällä 1914 se oli varmaa. Kahdeksanvuotias Wolfgang Hagman (myöh. Wolf Halsti) oli tullut isoäitinsä kanssa Esplanadille kuuntelemaan Apostolin soittokunnan lauantain konserttia. Soitto keskeytyi lehtipoikien huutoihin *”Kriget har brutit ut!”* – sota oli syttynyt! Ihmiset rynnistivät piirittämään lehtipoikia, ja pian sodanjulistuksesta kertovat lisälehdet kiersivät kädestä toiseen. Isoäiti puhkesi itkuun ja rutisti poikaa syliinsä. *”Arma barn, födda till en hård tid!”*

Sunnuntaina, ensimmäisenä sotapäivänä, helsinkiläiset tungeksivat kaduilla etsien lisätietoa. Mitä nyt tapahtuisi? Virallinen ilmoitus sodan alkamisesta saapui senaattiin yöllä, minkä jälkeen kenraalikuvernööri Seyn julkaisi asiaa koskevan tiedotteen ja sotatilaa koskevia määräyksiä. Kaupunkilaisten tiedonnälkä oli valtava. Lehtitalot painoivat jatkuvasti uusia tiedonpalasia sisältäviä lisälehtiä. Puhelimia käyttävää yleisöä pyydettiin kärsivällisyyteen, sillä kaikki linjat olivat usein varattuja. Kaupunki oli tulvillaan huhuja ja spekulatioita. Mitä sota tarkoittaisi helsinkiläisille? Sanomalehdissä oli jo kerrottu tietoja, joiden mukaan saksalaiset olisivat valmistautumassa maihinnousuun Suomessa. Haastatellut asiantuntijat olivat pitäneet maihinnousua erittäin epätodennäköisenä, mutta entä jos tiedot sittenkin pitäisivät paikkansa? Lehdissä kerrottiin myös itävaltalaisen suorittamasta Belgradin pommituksesta ja siviiliuhreista. Taloja oli tuhoutunut ja monia syttynyt palamaan. Merkitsisikö ”yleiseuroop-

ENSIMMÄISEN MAAILMANSOTA tarkoitti Euroopan kaupunkiväestöille päivittäisen elämän jatkuvaa vaikeutumista. Monivuotisen kriisiajan seuraukset yllättivät kaikki, lopputuloksesta puhumattakaan. Tässä kirjassa maailmansodan ja Suomen sisällissodan tapahtumiin paneudutaan helsinkiläisen kaupunkiyhteisön silmin. Keskipisteessä ovat kriisiajan helsinkiläiset ja heidän jokapäiväinen elämänsä.

SODAN JA VALLANKUMOUSTEN VUODET olivat pelkojen lisäksi täynnä lupauksia ja toiveita, jotka lopulta vaihtuivat pettymyksiin ja väkivaltaisuuksiin. Suomalaisen yhteiskuntajärjestelmän romahtaessa myös kaupunkiyhteisön perusteet sortuivat. Kadut täyttyivät mielenosoituksista ja mellakoista. Kaupunkilaiset alkoivat järjestäytyä alhaaltapäin. Syntyi järjestysmiesjoukkoja, työväenkaarteja ja suojeluskuntia, jotka pyrkivät aluksi yleisen järjestyksen turvaamiseen, mutta alkoivat pian varustautua toisiaan vastaan.

LOPPUVUODESTA 1917 Helsinki oli pelon kaupunki. Myöhään illalla 26.1.1918 Helsingin työväentalon torniin nostettiin punainen lyhty vallankumouksen alkamisen merkiksi – ja pitkään pelätty sota saapui kaupunkiin. Punaisen Suomen pääkaupungin aikaa kesti kaksi ja puoli kuukautta, minkä jälkeen Helsingistä tuli valkoisten ja saksalaisten kaupunki. Väkivaltaisuuksien rinnalla jokapäiväisen elämän ongelmat vaikeutuivat päivä päivältä, ja vain maailmansodan päättyminen marraskuussa 1918 pelasti helsinkiläiset nälänhädältä.

SAMU NYSTRÖM on helsinkiläinen historiantutkija, joka on kirjoittanut useita Helsingin historiaa käsitteleviä artikkeleita ja kirjoja, mm. teoksen *Helsinki 1918* yhdessä Laura Kolben kanssa. Kaupunkihistorian lisäksi hän on tutkinut mm. terveydenhuollon, pelastustoimen ja ensihoidon historiaa. Käsillä oleva teos pohjautuu Samu Nyströmin väitöskirjaan.
